

Міфологічний аспект ідеї соціальної справедливості

У статті розглядається ідея соціальної справедливості в контексті міфології. Міфологічний характер цієї ідеї виражається в тому, що вона є глибоко вкоріненою в масовій свідомості та є вагомим чинником суспільних трансформацій. Ідея соціальної справедливості як виду соціальної міфології, на відміну від розподільної концепції, є породжуючою моделлю розвитку продуктивних сил особи на основі суспільної співпраці.

Ключові слова: соціальна справедливість, соціальна нерівність, міфологія, суспільство, особа, свобода, благо, розподіл, ідеологія.

Мифологический аспект идеи социальной справедливости. В статье рассматривается идея социальной справедливости в контексте мифологии. Мифологический характер этой идеи выражается в том, что она является глубоко укорененной в массовое сознание, а также выступает весомым фактором общественных трансформаций. Идея социальной справедливости как вид социальной мифологии, в отличие от распределяющей концепции, является такой концепцией, которая порождает развитие продуктивных сил личности на основе общественного сотрудничества.

Ключевые слова: социальная справедливость, социальное неравенство, мифология, общество, личность, свобода, благо, разделение, идеология.

Mythological Aspect of the Idea of Social Justice. The article examines the idea of social justice in the context of mythology. The mythological character of this idea is expressed by the fact that it is deeply rooted in the mass conscience and is an important factor of social transformations. The idea of social justice as a variety of social mythology - unlike the concept of distribution - is a model for productive development of person's capabilities based upon social co-operation.

Keywords: social justice, social inequality, mythology, society, person, freedom, benefit, distribution, ideology.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Соціальна справедливість – одне з основних понять соціальної філософії та політології. Визначальною специфікою цього поняття є значущість його практичної складової. Ідея соціальної справедливості має значення не лише як теоретичний конструкт, а передусім як принцип практичної реалізації. Особливу актуальність вона має у теперішніх українських реаліях, в умовах становлення громадянського демократичного

суспільства, будучи одним із його фундаментальних елементів. Витоки ідеї соціальної справедливості сягають ще філософії Платона, який розробляв устрій ідеальної держави саме на принципах справедливості. Але на цьому дана ідея не завершує свій шлях і набуває протягом людської історії не тільки теоретичних, але й радикальних практичних форм. Поряд з ідеєю людського щастя, проте не тотожна їй, ідея справедливості повертається у ХХІ столітті у вигляді різних демократичних трансформацій, що їх зазнають так звані «перехідні суспільства».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проблема справедливості була предметом філософського аналізу у працях Платона, Арістотеля, Марка Аврелія, Ф. Бекона, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббса, Дж. Локка, М. Прудона, Ж. Сореля, Дж. Ролза та інших. У вітчизняній літературі проблему соціальної справедливості в різних аспектах вивчали такі дослідники, як Д. Кирюхін (концептуальний аналіз), О. Сапелкіна, С. Щербак (соціологічний аспект), А. Гриненко, Р. Мінченко, Ю. Панасюк, П. Шевчук (соціально-політичний аспект), Н. Мозоль (правовий аспект), М. Кутузов, Ю. Мішин, А. Фінько (соціоекономічний аспект). Проблему справедливості у міфологічній свідомості вивчав В. Левкулич, але в нього йдеться лише про стародавнє суспільство. У той час як проблема соціальної справедливості у сучасній міфології є мало вивчена, поряд з тим, що в сучасній філософській та культурологічній літературі інтерес до феномену соціальної міфології все більше зростає.

Постановка цілі дослідження. Метою статті є розглянути ідею соціальної справедливості під кутом зору соціальної міфології та виділити основні міфологічні характеристики ідеї соціальної справедливості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Розглядаючи соціальну справедливість у контексті міфології, перш за все потрібно зазначити, що міф у даному випадку не розглядається як літературний жанр, а як своєрідна форма свідомості, яка принципово відрізняється від наукового осмислення дійсності. Витоки такої міфологічної свідомості слід шукати ще в давньому Єгипті й Вавилоні, зокрема у таких творах, як «Розмова розчарованого зі своїм Ба», «Розмова господаря з рабом», «Пісня про безвинного страждальця». Саме в цих творах спостерігається взаємозв'язок соціального і міфологічного. Зокрема у Вавилоні соціальні приписи вважались такими, що дані небом, дані богами, тому їх порушення розглядалось як злочин проти волі богів. Тому з'являється незадоволеність власною долею, що викликає до життя розмірковування про соціальну справедливість, і водночас не призводить до жодної соціальної діяльності, до бунту, адже міфологічний аспект займає домінуючу позицію на рівні свідомості. Таким чином, мова не йде про докорінну зміну суспільного устрою, а радше про бездіяльне очікування, терпіння, споглядання, що зовсім не зобов'язано розв'язувати жодні соціальні питання. Тим не менше цей міфологічний елемент вплетений у реальність так безпосередньо, що суб'єкт не розмежує реальність і об'єкт власної віри.

Ціла історія розвитку людської думки пройшла під знаком боротьби з міфом. Антична філософія, зокрема, наполягала на принциповому розмежуванні буття ілюзорного і справжнього. Однією з яскравих концепцій такого роду є вчення Платона про печеру, де в'язні спостерігають за тіннями на стіні, тоді як від них є прихованим справжнє буття, доступ до якого для них є закритим. У зв'язку з цим Платон висуває вчення про ідеї, осягнувши які людина отримує знання про справжню реальність. Однією з таких ідей, тобто одним із тих родів справжньої реальності, яку ми не можемо зустріти у нашому емпіричному світі, є ідея справедливості. Про неї йдеться в головному творі Платона «Держава» [6]. Справедливість визначається античним філософом у контексті аналізу ідеального суспільного устрою,

втіленого в ідеї держави. Такий устрій передбачає чіткий поділ соціальних ролей, згідно з основними людськими здібностями. Займатися кожному своєю справою – це і є справедливістю. Справедливість, таким чином, полягає в тому, щоб відповідати своїй природі і своєму призначенню. Справедливість є чеснотою кожної особи лише у тому випадку, коли має місце гармонія різних душевних сил. У масштабах держави це означає, що особа повинна відповідати своїй соціальній ролі, визначеній для неї, виходячи з її переважаючих здібностей. У ХХ столітті під впливом розповсюдження демократичних ідей така концепція справедливості була піддана критиці, оскільки платонівська модель суспільного устрою дуже нагадувала тоталітарне суспільство.

Водночас у ХІХ-ХХ століттях спостерігається відродження міфології при аналізі форм суспільного життя. Деякі дослідники визначають соціальну міфологію як одну з форм ідеології. На це вказує, зокрема, Гуревич, стверджуючи, що західна ідеологія ХХ століття починає розробляти особливий тип ідеологічної свідомості – соціальну міфологію «з її богинями справедливості, рівності й братерства» [2, с. 6-7]. Будучи однією з форм ідеології, вона має ціннісний аспект, вона відображає суспільні інтереси у вигляді понять добра і зла, справедливості й несправедливості, моральності й аморальності. Соціальні міфи відрізняються від традиційних, тобто давніх розповідей і переказів, які породжуються тією чи іншою народною чи релігійною фантазією, тим, що є зверненими до суспільного боку життя. Вони освячують «вічні» питання влади і підпорядкування, залежності й свободи, несправедливості та рівності.

Ми не погоджуємося з твердженням Гуревича, що соціальний міф є ілюзорним, фіктивним, галюцинаторним сприйняттям дійсності [2, с. 6]. Нам більш близькою є думка О. Лосєва про міф як «найвищу у своїй конкретності, максимальну інтенсивну і найбільшою мірою напружену реальність» [5, с. 24]. Для міфологічної свідомості це не є вигадка, а найбільш яскрава і найбільш справжня дійсність. Для міфічного суб'єкта це є

справжнім життям зі всіма його страхами і надіями, очікуванням і відчаєм, зі всією його реальною повсякденністю і суто особистою зацікавленістю. Міф є живим суб'єкт-об'єктним взаємоспілкуванням, яке містить у собі свою власну істинність і достовірність та принципову закономірність і структуру [5, с. 27-40].

Останні наукові дослідження сучасних форм міфології повертають нас до *класичного* розуміння міфологічної свідомості, яка не є витвором фантазії, ілюзією, як би сказали представники марксизму, а є безпосередньо елементом реальності. Адже адепт сучасної соціальної міфології не схематизує власного життя за поділом суб'єкт-об'єкт, а переживає, *розділяє* ті чи інші міфологічні вірування. Більше того, вони не тільки повертають нас до такого розуміння, але й гіперболізують роль міфу в соціальному просторі. Достатньо згадати початок бартівського «Міфу сьогодні», де він так прямо і відповідає: «Що таке міф сьогодні?... Міф – це слово, висловлювання» [1, с. 72]. І далі він зазначає, що міф – це комунікативна система, він не може бути річчю, відповідно, комунікація – це насамперед форма, а по-друге – це форма соціальності, адже комунікативна система існує саме у взаємовідношенні «суб'єкт-суб'єкт». Але що може стати міфом у такому разі? Все, про що може бути повідомлено. «...Це означає, що міфом може бути все, що завгодно? Думаю, що так, адже сугестивна дія світу безмежна» [1, с. 72].

У працях Ж. Сореля соціальна міфологія постає як засіб соціальної інтеграції, який об'єднує і надихає людей. Він розумів міф достатньо широко – як будь-які ідеї і почуття, що забезпечують єдність соціальної групи. Соціальний міф у своїй основі відрізняється від ідеології. Якщо ідеологія має на меті обґрунтувати та легітимізувати політичну владу, створюючи містифікації, які видають себе за реальність та мають надзвичайно привабливу силу, то соціальний міф має ірраціональну природу бажання і йде «знизу», сягає витоків масової свідомості. Образ, який створює маса, наділений потужною енергією і через це має велику практичну силу. Цим

міф відрізняється від утопії, яка є всього лише теоретичною раціональною конструкцією.

Проблему соціальної справедливості часто пов'язують з проблемою соціальної нерівності. Це близькі між собою, хоча і не тотожні, поняття. Витоки нерівності досліджував Р. Дарендорф, який стверджує, що вони полягають в існуванні у всіх людських суспільствах норм поведінки, які регулюються певними санкціями. Ці норми не обов'язково мусять бути кодифікованими, тобто закріпленими у тих чи інших правових актах і законах. Сюди входять також і неформальні норми та санкції. Власне таке «право» і є, згідно з ідеями Р. Дарендорфа, «необхідною і достатньою умовою нерівності у суспільстві» [3, с. 506]. Таким чином, нерівність між людьми випливає з існування права, яке тут розуміється у широкому аспекті як сукупність цінностей, що існують у суспільстві. Це однаковою мірою стосується і демократичного суспільства, де рівність перед законом возведена у конституційний принцип. Адже, справді, всі люди є рівними перед законом, але, коли цей закон спрацьовує, коли особа «входить у контакт» із законом, її рольова поведінка починає вимірюватися ним, тут тоді і виникає соціальна стратифікація. Мірилом рівності постає конформістська поведінка особи: «санкціонування людської поведінки стосовно соціальних норм з необхідністю створює систему рангової нерівності, а відповідно, соціальна стратифікація є прямим результатом контролю над соціальною поведінкою з допомогою позитивних чи негативних санкцій» [3, с. 507]. Р. Дарендорф уводить ще третю категорію, яка встановлює того, хто повинен застосовувати ці санкції, - категорію Панування: «можливість призначати санкції служить абстрактним ядром будь-якої держави» [3, с. 512]. Отже, нерівність тісно взаємопов'язана з тим примусом, що ґрунтується на санкціях і структурах панування, укорінених у найбільшому соціальному інституті – державі. Таким чином, феномен держави як соціальної структури, яка виконує функції примусу і застосовує санкції проти членів суспільства, поведінка яких не відповідає встановленим нормам.

Слід зазначити, що ідея походження такого типу суспільної рівності ґрунтується на передумові, що дане суспільство є моральним суспільством, і такі норми обов'язково містять у собі моральні аспекти. Тому власне моральні оцінки лежать в основі даних соціальних норм і певного типу санкцій. «Якщо правильною є думка, що нерівність між людьми впливає із суспільства як суспільства морального, то у світі нашого досвіду не може існувати суспільства абсолютно рівних. Зрозуміло, що існує рівність перед законом і рівне виборче право, є можливими і навіть реальними рівні шанси на виховання та інші види конкретної рівності... Де б політичні програми не обіцяли суспільства без класів і прошарків, гармонійну народну общину, яка складається з товаришів одного рангу, зведення різноманітних нерівностей до функціональних відмінностей і т.п., у нас є підстави для недовіри, тому що з політичними обіцянками, що не здатні реалізуватися, нас чекає терор і несвобода. А там, де панівні групи або їх ідеологи розказують нам, що в їх суспільстві насправді всі рівні, ми можемо покластися на здогадку Оруела, що там напевно «одні більш рівні, ніж інші» [3, с. 515]. Як впливає зі слів Р. Дарендорфа, ідея суспільної рівності є утопічною ідеєю, а спроба її реалізації може привести нас до тоталітарного суспільства. Тому ми повинні прагнути не до встановлення соціальної рівності, а до соціальної справедливості.

У цьому пункті ми підійшли до питання: у чому полягає ідея соціальної справедливості? Відповідаючи на нього, слід звернутися до класичної теорії справедливості Дж. Роулза, який стверджує, що справедливість є першою чеснотою суспільних інститутів. Суб'єктом такої справедливості є базова структура суспільства або точніше способи, якими основні соціальні інститути розподіляють фундаментальні права й обов'язки та визначають розподіл переваг соціальної кооперації. Під основними інститутами Дж. Роулз має на увазі конституцію і основні економічні та соціальні устрої. Принципи соціальної справедливості в першу чергу застосовують до нерівностей, які неминуче виникають у базовій структурі будь-якого

суспільства. Йдеться про те, що соціальні інститути одні соціальні положення ставлять вище інших. «Кожна особистість володіє недоторканністю, яка ґрунтується на справедливості, котра не може бути порушена навіть процвітаючим суспільством. Через це справедливість не допускає, щоб втрата свободи одними була виправдана більшими благами інших. Не можна, щоб труднощі, які вимушено відчуються меншістю, переважувались більшою сумою привілей, якими насолоджується більшість. Відповідно, у справедливому суспільстві повинні бути встановлені свободи громадян, а права, які гарантуються справедливістю, не повинні бути предметом політичного торгу або ж калькуляції політичних інтересів»[7, с. 19-20]. Свобода для Дж. Роулза – це передусім рівна свобода. Тобто, якщо люди не можуть бути рівними через свій різний соціальний статус, повинна бути рівність у свободах. Усі свободи рівного громадянства повинні бути однаковими для всіх членів суспільства.

Справедливість, як і істина, є безкомпромісними: не можна терпіти несправедливості, щоб уникнути більшої несправедливості. Кожна особа переслідує свої власні цілі у суспільні, спрямовані на отримання більшої вигоди за рахунок зменшення вигоди інших. Тому «потрібна певна кількість принципів для того, щоб зробити вибір серед різних соціальних устроїв, які визначають розділення вигод, і щоб прийти до угоди про розподіл часток. Ці принципи є принципами соціальної справедливості: вони забезпечують спосіб дотримання прав і обов'язків основними інститутами суспільства» [7, с. 20]. Слід зазначити, що теорія соціальної справедливості Дж. Роулза ґрунтується на теорії раціонального вибору, згідно з якою люди, не знаючи наперед результатів своєї діяльності, змушені діяти безпристрасно і, внаслідок цього, справедливо. Таким чином, діючи справедливо, вважає Дж. Роулз, кожен індивід отримує максимально можливу вигоду (справедливість як чесність).

Дж. Роулз формулює два основних принципи справедливості: 1) кожен має рівне право на всеохопну систему рівних основних свобод, сумісну з

подібною системою свобод для всіх; 2) соціальна і економічна нерівність повинні характеризуватися тим, що: а) при обмеженні принципу справедливої економії воно приносить максимально можливу вигоду найменш забезпеченим, б) пов'язано з позиціями і посадами, відкритими для всіх у відповідності з чесною рівністю шансів.

На наш погляд, недоліком теорії соціальної справедливості Дж. Роулза є те, що вона робить акцент на раціональному характері дій людини і на суперечливому принципі розподілу. Як стверджує О. Хьоффе, «для Роулза справедливість стосується передусім завдання перерозподілу. Але оскільки те, що підлягає розподілу, не є манною небесною, а повинно бути ще створене, виникає інше уявлення, зміна парадигм, яка впливає зі взаємності або обміну» [9, с. 100]. Концепція справедливості О. Хьоффе виходить за рамки критерія Дж. Роулза, тобто суспільних основних благ, і орієнтується на трансцендентальні інтереси: на умови можливості дієздатності й свободи дії. Принцип обміну, застосований до ідеї соціальної справедливості, долає альтернативу принципами особистої та колективної вигоди, спричиняє такі позитивні наслідки: оскільки є важливою особиста вигода, не потрібно жодного альтруїзму, а оскільки вигода виникає лише в результаті спільних дій, усувається егоїзм, який розглядає людей лише в якості конкурентів. Таким чином, дієвим механізмом соціальної справедливості стає комунікація, яка спрямовується спільними діями [9, с. 102], тобто **спільна дія**.

Поняття справедливості є також ключовим у теорії соціального міфу Ж. Сореля. Згідно з ним, ідея соціальної справедливості виражає радикальну відмову від «економічного редукціонізму людської реальності». Справедливість – це такий соціальний імператив, який вимагає будь-якими засобами зберегти і гарантувати людині максимум творчої спонтанності, максимум свободи, максимум життя всупереч омертвілим ентропічним ланцюгам одномірних причинно-наслідкових соціальних, економічних і політичних оков» [4].

Підсумовуючи вище сказане, потрібно виділити такі риси ідеї соціальної справедливості: 1) її втілення належить соціальним інститутам – у першу чергу державі; 2) соціальна справедливість має на меті перерозподіл благ таким чином, щоб від цього вигравали всі суспільні групи, і у такий спосіб компенсувати майнову нерівність; 3) соціальна справедливість повинна гарантувати рівність свобод кожної особи; 4) соціальна справедливість належить до основних соціальних міфів, які об'єднують людей і рухають суспільство у певному напрямку.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

На наш погляд, правильне розуміння ідеї соціальної справедливості має на меті не усунути нерівності у суспільстві (скасування нерівностей у суспільстві видається нам утопічним завданням), а компенсувати соціальні блага тим соціальним групам, які внаслідок свого соціального становища мають обмежені можливості у здобутті цих благ. У найбільш загальному вигляді ідею такої соціальної справедливості можна викласти у такий спосіб: якщо існують неминучі нерівності між людьми внаслідок їх походження, спадкоємності тощо, то повинні бути вироблені дієві механізми того, щоб кожен член суспільства мав рівні можливості у досягненні соціальних благ, а саме: мав рівні свободи порівняно з іншими. Якщо абстрагуватися від конкретних механізмів утілення ідеї соціальної справедливості та зосередитися на її сутності, то можна зробити висновок, що сама ця ідея є міфологічною. Тут ми маємо на увазі не її витoki з давніх міфів (у давніх міфологіях справедливість у суспільстві встановлювали зовнішні сили – боги), а її емоційно-чуттєву, можна навіть сказати, пасіонарну основу, яка лежить в основі активності мас, слугує їх консолідуючим чинником, стаючи нерідко причиною радикальних суспільно-політичних трансформацій.

Список літератури

1. Барт Р. Миф сегодня / Р. Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – С. 72-130.

2. Гуревич П. С. Социальная мифология / П. С. Гуревич. – М. : Мысль, 1983. – 175 с.
3. Дарендорф Р. Тропы из утопии. Работы по теории и истории социологии / Р. Дарендорф. – М. : Праксис, 2002. – 536 с.
4. Климов И. Теория социальных мифов Жоржа Сореля [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.syndikalist.narod.ru/sorel/sorel3.htm>
5. Лосев А. Ф. Диалектика мифа / А. Ф. Лосев // Философия. Мифология. Культура. – М. : Политиздат, 1991. – С. 21–185.
6. Платон. Государство / Платон // Сочинения в 3 т. – СПб. : Изд-во СПбГУ, Изд-во Олега Абышко, 2007. – Т. 3, часть 1. – С. 97-494.
7. Роулз Дж. Теория справедливости / Дж. Роулз. – Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1995. – 532 с.
8. Сорель Ж. Введение в изучение современного хозяйства / Ж. Сорель. – М. : КРАСАНД, 2011. – 272 с.
9. Хёффе О. Справедливость. Философское введение / О. Хёффе. – М. : Праксис, 2007. – 192 с.